

УДК [930.25(100):929В.Прохода(=161,2)]"19"
DOI: 10.33402/ukr.2020-33-331-341

Наталія КРАВЕЦЬ

*методист кафедри гуманітарних наук
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7455-3236>
e-mail: kravets.natala@gmail.com*

АРХІВНО-СЛІДЧА СПРАВА ВАСИЛЯ ПРОХОДИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Проаналізовано архівно-слідчу справу (АКС) Василя Проходи – українського військового, громадсько-політичного діяча, підполковника Армії Української Народної Республіки (УНР), військового історика, яка є не тільки важливим джерелом дослідження його життєвого шляху, а й тоталітаризму в УРСР і СРСР. З'ясовано обставини затримання й арешту В. Проходи наприкінці січня – на початку лютого 1945 р., перипетії слідства з 2 лютого 1945 р. по 10 вересня 1945 р. Виділено методи роботи працівників відповідних відділів управління контррозвідки «СМЕРШ».

Схарактеризовано окремі факти біографії В. Проходи, передусім участь в Українській революції 1917–1921 рр., громадську діяльність в еміграції у Чехословаччині, працю в будівельних фірмах у роки Другої світової війни.

Проаналізовано тематику питань, які цікавили слідчих: військова служба в російській царській армії напередодні та на початку Першої світової війни; національно-культурна діяльність у таборах військовополонених в Австро-Угорській монархії; участь в українських військових формуваннях у роки Української революції 1917–1921 рр.; боротьба проти більшовицької влади в Україні; діяльність у громадських товариствах й організаціях в еміграції у ЧСР (Чехословацькій Республіці) й Німеччині: «Сокіл», Товариство колишніх вояків Армії УНР, «Українське національне об'єднання» та ін.; праця в будівельних фірмах «на користь Німеччини» в роки Другої світової війни; інформація про діяльність еміграційного уряду УНР та зв'язки з його очільниками; «контрреволюційну націоналістичну» діяльність лідерів українських емігрантських організацій. Порівняно факти біографії В. Проходи, викладені в архівно-слідчій справі і в його спогадах «Записки непокірливого».

Ключові слова: Василь Прохода, Українська Народна Республіка, архівно-слідча справа, громадська діяльність, «СМЕРШ», Народний комісаріат внутрішніх справ.

У період незалежності України предметом численних наукових досліджень в історичній науці стала військова, громадсько-політична діяльність представників української еліти ХХ ст. До неї, без сумніву, належить Василь Прохода (1890–1971) – український військовий, громадсько-політичний діяч, підполковник Армії УНР, військовий історик. Він вирізнявся тим, що пробуджував суспільну думку,

сприяв становленню громадських структур, боровся за національне визволення та здобуття власної державності.

Мета статті – аналіз архівно-слідчої справи Василя Проходи як джерела до вивчення його військової та громадської діяльності.

В українській історіографії (тим паче в зарубіжній) ця проблема малодосліджена. Окремі аспекти життєвого шляху Василя Проходи відображено у працях Романа Коваля¹, Івана Патера², Ярослава Тинченка³ й ін. Перші наукові статті з рекомендаціями щодо дослідження архівно-слідчих (архівно-кримінальних) справ з'явилися в середині 1990-х років. Одною із перших виділялася розвідка Сергія Білокія «Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих справ НКВС» (1994). Статтю підготовлено на основі опрацювання кількох десятків АКС різних років провадження на реабілітованих священників і представників творчої інтелігенції. Як фахівець з історії державного терору в СРСР, автор справедливо акцентував увагу на поширеній практиці фальсифікації справ радянських органів держбезпеки, але всебічного погляду на дослідження цього унікального джерельного комплексу ще не запропонував⁴.

У 1997–1998 рр. Головне архівне управління (ГАУ) при Кабінеті Міністрів України почергово видало спеціалізований джерелознавчий посібник «Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. Методичні рекомендації» (автори – О. Гранкіна (Бажан), Д. Омельчук і Н. Московченко) і збірник наукових праць «Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичний аспект використання». У цих виданнях провідні історики, джерелознавці й архівісти презентували власне професійне бачення роботи з матеріалами досліджуваних справ. Один із найдосвідченіших архівістів України Руслан Пиріг разом з Оленою Гранкіною схарактеризували архівно-слідчі справи як історичне джерело⁵, а перший керівник Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) Олександр Пшенніков визначив проблеми використання архівно-слідчих справ у діяльності Державного архіву Служби безпеки України й наголосив на необхідності відповідального ставлення дослідників до розголошення одержаної з них конфіденційної інформації⁶.

Джерельна основа статті – матеріали 6 фонду ГДА СБУ, спогади В. Проходи «Записки непокірливого».

¹ Коваль Р. Важкий шлях кубанця Василя Проходи. *Думки про Правду. До історії постання української нації*. Дрогобич, 2009. С. 5–7.

² Патер І. Г. Союз визволення України і формування національних військових частин. *Галичина*. (Івано-Франківськ). 2001. Чис. 5–6. С. 168–174.

³ Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Київ, 2007. Кн. 1. URL: <https://coollib.com/b/178327/read#t16>

⁴ Білокінь С. І. Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих справ НКВС. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Київ: Наукова думка, 1994. Вип. 3. С. 90–101.

⁵ Пиріг Р. Я., Гранкіна О. В. Архівно-слідчі справи репресованих як історичне джерело. *Науково-методичні аспекти використання: зб. наук. праць*. Київ: Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, 1998. С. 24–29.

⁶ Пшенніков О. М. Проблеми використання архівно-слідчих справ у діяльності Державного архіву Служби безпеки України. *Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: зб. наук. праць*. Київ, 1998. С. 29–34.

Наприкінці січня – на початку лютого 1945 р. у тилу Червоної армії (ЧА), на території колишньої Польщі, арештовано за «активну націоналістичну діяльність у контрреволюційній націоналістичній організації “Українське національне об’єднання”» відомого українського військовика, громадського діяча, науковця Проходу Василя Хомича. Крім нього, арештовано Макаревича Леонтія Пилиповича, Свища Степана Васильовича, Антонова Семена Семеновича і Новицького Антона Григоровича.

Справа № 1665 зі звинувачення Проходи Василя Хомича за ст. 58-2 і 53-13 Кримінального кодексу (КК) УРСР відкрита 2 лютого 1945 р. і закрита 10 вересня 1945 р. Постановою на арешт В. Проходи склав 2 лютого 1945 р. оперуповноважений 2-го відділення контррозвідки «СМЕРШ» 8-ї гвардійської армії гвардії старший лейтенант Шведов, який констатував: «В. Прохода з 1918 по 1921 рр. служив спочатку в якості хорунжого, а потім підполковника антирадянської армії так званої директорії “Української народної республіки”»⁷. Від 1922 р. до останнього часу перебував у білій еміграції в Чехословаччині, де був членом білоемігрантських товариств «Сокіл», «Колишніх вояків “Армії УНР”», «Колишніх українських офіцерів, проживаючих у Чехословаччині», як голова цього товариства, яке ставило за мету підготовку офіцерського складу до виступу проти Радянського Союзу та керувалося в роботі т. зв. «урядом УНР», який орієнтувався на зовнішню політику Польщі. У 1939 р. вступив в Українське національне об’єднання, завданням якого визначена боротьба разом із Німеччиною проти Радянського Союзу за створення «самостійної України». Від 1942 р. і до останнього часу перебував на будівництві воєнних споруд під Ленінградом, в Естонії та районі Познані⁸. Тоді ж старший лейтенант Шведов підписав постанову про підозру щодо вчинення злочинів, передбачених ст. 58-2 КК РРФСР, і запобіжним засобом від ухилення від слідства й суду визначено утримання під вартою⁹.

2 лютого 1945 р. здійснено обшук В. Проходи гвардії старшим лейтенантом Шведовим і гвардії лейтенантом Подгорновим, під час якого знайшли паспорт, чотири довідки про працю, припис на роботу і три фотокартки¹⁰.

Старший слідчий 4-го відділу Управління контррозвідки «СМЕРШ» І Білоруського фронту капітан Чижиченко, розглянувши матеріали слідчої справи № 22 зі звинувачення В. Проходи, якого арештовано як члена, «створеної німцями, антирадянської української націоналістичної організації УНО», прийняв її до свого провадження. Це рішення він мотивував необхідністю проведення кількох слідчих заходів, керуючись ст. 110 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) РРФСР¹¹.

В анкеті арештованого записали, що В. Прохода – українець, підданий Чехословаччини, паспорт видано в Західній Німеччині 1940 р., за професією – лісовий інженер, будівельник; за родом занять – керівник оборонних робіт у районі Влоцлавека від німецької фірми «Скрайнер», за освітою – 6 класів реальної школи та сільськогосподарська академія (лісове відділення); службовець, безпартійний,

⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 1665. Арк.3.

⁸ Там само.

⁹ Там само. Арк. 4.

¹⁰ Там само. Арк. 6.

¹¹ Там само. Арк. 5.

служив у «контрреволюційній армії УНР»¹². Щодо соціального походження записали: «... із великої куркульської сім'ї. Батько мав орендованої землі до 30 га, четверо коней, кілька корів та ін.»¹³.

У день арешту 29 січня 1945 р. відбувся перший допит В. Прохода у статусі затриманого, який провів старший лейтенант Шведов. На питання: «Коли, де і за яких обставин Ви перейшли на постійне проживання в Чехословаччині?», В. Прохода відповів: «Будучи на військовій службі в 1915 р. я потрапив у полон в Австрії, в Чехословаччині. Після звільнення із таборів військовополонених залишився проживати в Чехословаччині»¹⁴. Далі на відповідні питання В. Прохода зізнався: 1) «перебуваючи на воєнній службі в російській царській армії, мав військове звання прапорщика і займав посаду помічника командира роти»; 2) «проживаючи у Чехословаччині, я в 1927 р. закінчив лісовий інститут»; 3) «після закінчення інституту я працював у різних місцях Чехословаччини інженером з будівництва шосейних доріг. В 1927 р. я вступив у товариство білоемігрантських інженерів, в якому перебував до 1932 р. Крім цього, я перебував у гімнастичному спортивному товаристві «Сокіл» (чеський) з 1928 по 1939 рік»¹⁵. Щодо питання про працю під час німецької окупації Чехословаччини, то В. Прохода відповів: «... з приходом німецьких окупантів у Чехословаччину я працював до березня 1939 р. в фірмі “Вацлав Гавлік”. Потім був скорочений за штатом і ніде не працював. Наприкінці квітня 1939 р. біржову праці був направлений на роботу в Західну Німеччину. Три тижні працював робітником, а потім працював в якості бауфірера на фірмі “Йоганес Гах” до травня 1942 р. У травні 1942 р. мене перевели на будівництво воєнних шосейних доріг в Естонію і Радянський Союз на зайняту територію німцями. На участку я працював до квітня 1944р. В квітні місяці 1944 р. захворів і відправлений до госпіталю, де пролежав чотири місяці. Після выздоровлення був відправлений через Берлінське центральне управління “Топт” на роботу в якості інженера на будівництво алюмінієвої фабрики в Австрії. На цьому будівництві попрацював один місяць. А потім за моїм клопотанням через Берлінське центральне управління “Топт” мене перевели в місто Познань. У Познані я пробув два з половиною місяці без роботи, а потім мене направили в Лоцлавський район на будівництво оборонної лінії німців, де і працював до 18 січня 1945 р.»¹⁶. Під час відступу німців і наступу Червоної армії В. Проходу заарештували. Запитали його про керівників «товариства українських націоналістів» та його членів. Він відповів про знайомство з керівником «товариства української громади» м. Познань Статкевичем (в інших документах справи зустрічається також написання прізвища як Станкевич). Сам двічі бував на їх зборах, але до товариства не належав¹⁷.

Загалом, на першому допиті В. Прохода відповідав на запитання не зовсім точно й конкретно. Напевне, не усвідомлював, хто його затримав і говорив, в основному, у загальних рисах, обходячи по можливості ті питання, які найбільше цікавили слідчих.

¹² ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 1665. Арк. 8.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. Арк. 9.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. Арк. 10.

На другому допиті, який відбувся наступного дня, 30 січня 1945 р., В. Прохода вів себе по-іншому. Вже відповідаючи на перше запитання слідчого: «В яких арміях Ви брали участь в 1918 р.?», відповідь: «Я хочу показати правду. Коли я під час Першої світової війни попав у полон до австрійців, мене направили до табору військовополонених в Чехословаччину, де я пробув до 1918 р. Влітку 1918 р., в результаті обміну військовополонених, я мав можливість виїхати в м. Київ, а потім у Запорізьку область, в місто Оріхів. До мого приїзду тут організовувалися війська гетьмана Скоропадського, і я, як офіцер, добровільно вступив у ці війська. Мене зарахували в статусі хорунжого в першу козачу стрілкову дивізію і я в частинах цієї дивізії бився проти Червоної Армії до лютого місяця 1919 р., а потім брав участь у боротьбі проти поляків на боці так званої “Директорії Української народної республіки”»¹⁸.

Далі В. Прохода розповів: 1) в Луцьку попав у полон до поляків і перебував в ньому до вересня 1919 р.; 2) після підписання миру між УНР і Польщею звільнено з табору військовополонених та виїхав у Кам’янець-Подільський, де зарахували в резервну дивізію Дієвої армії УНР та пробув у ній до моменту її розгрому; 3) весною 1920 р. добровільно вступив у третю стрілкову дивізію Армії УНР і пробув у ній до вигнання її на територію Польщі частинами Червоної армії; 4) після інтернування дивізії потрапив у табір військовополонених у Каліші, з якого у травні 1922 р. утік і перейшов кордон із Чехословаччиною¹⁹.

Щодо запитання про те, якими товариствами керував, то В. Прохода детально розповів: «У 1921 р., будучи в Польщі, я отримав звання – “підполковник”. Це звання мені було присвоєно так званим “урядом Української народної республіки”. У 1929 р. мене як підполковника обрали на річному з’їзді товариства в якості голови товариства колишніх українських офіцерів, проживаючих у Чехословаччині. В статусі голови цього товариства я пробув протягом дев’яти років, тобто до моменту окупації німцями Чехословаччини в 1938 р. В цьому “товаристві” була офіційна і неофіційна програма. Офіційна – національно-культурні завдання щодо взаємної моральної і матеріальної підтримки товариства шляхом організації доповідей, збору засобів, пошуку праці і т. д. Неофіційна – підготовка офіцерського складу до виступу, коли в цьому буде необхідність, проти Радянського Союзу».

В. Прохода зізнався, що товариством, яке він очолював, керував еміграційний уряд УНР, який орієнтувався на зовнішню політику Польщі. З боку уряду була спроба перетворення цього об’єднання українських офіцерів у шпійонську організацію в Чехословаччині на користь Польщі. Для цього один із членів уряду генерал Володимир Сальський (колишній полковник генштабу царської армії) запропонував Василеві Проході зв’язатися з польським консулом. Ця пропозиція надійшла 1935 р., але він її відкинув. Товариство, за словами В. Проходи, «шпійонською» діяльністю не займалося, а готувалося головню до виступу проти СРСР.

На питання про зв’язки з контрреволюційними українськими націоналістичними організаціями після окупації німцями Чехословаччини, В. Прохода відповідь: «У 1939 році я виїхав на захід Німеччини в місто Кіль, де зустрівся з керівником Українського національного об’єднання якимось підполковником Омельченком, який був моїм добрим знайомим і я вступив в члени цього об’єднання, завданням

¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 1665. Арк. 11.

¹⁹ Там само. Арк. 11–12.

якого була боротьба спільно з Німеччиною проти Радянського Союзу за створення “самостійної України”. В цій організації я був до 1942 року»²⁰.

В. Прохода продовжував, що у травні 1942 р. він відійшов від організації тому, що його як інженера при німецькій фірмі «Йоганес Ган» скерували в район Нарви (під Ленінградом) для проведення робіт щодо підтримки доріг у належному стані. Там він працював як «бадфюрер» – керівник робіт до квітня 1944 р.

У квітні 1944 р. він захворів, перебував у лікарнях, потім скерований в Австрію на будівництво алюмінієвого заводу. Після звільнення з цього заводу в жовтні 1944 р. В. Прохода направлено в м. Познань, де він брав участь у будівництві оборонних укріплень в районі Влоцлавека.

У Познані В. Прохода зустрівся з головою товариства «Українська громада» Статкевичем – інженером-економістом за освітою. Ця організація, за словами В. Проходи, ставила за мету боротьбу спільно з Німеччиною проти Радянського Союзу за створення «гетьманської України».

В. Прохода назвав, на вимогу слідчого, чотирьох осіб із «контрреволюційних націоналістичних організацій», що проживали в Познані: Петра Білінського, Кулачека, Кузьміна, Богачевського²¹.

На допиті 3 лютого 1945 р., який проводив оперуповноважений 2-го відділення відділу контррозвідки «СМЕРШ» 8-ї гвардійської армії старший лейтенант Шведов, В. Прохода розповів (відповідаючи на запитання про час отримання іноземного підданства), що з листопада 1920 р. по 1935 р. вважався емігрантом, а 1935 р. отримав чехословацьке підданство²².

На запитання про родичів, які проживають за кордоном, назвав рідного брата Омеляна, дві його дочки – Олександру й Анну, племінницю Тамару Міхалевську, які проживали в Німеччині; з ними листувався з 1942 р. по кінець 1944 р.²³

Допити 9 і 12 лютого були важливі слідству для пред'явлення звинувачення. 9 лютого 1945 р. допит вів (від 10:30 до 15:40) капітан Демічев. Він поставив кілька запитань, які вже звучали на попередніх допитах і стосувалися окремих фактів біографії: «Де і коли Ви народилися?», «Хто Ви є за соціальним походженням?», «Яку Ви маєте освіту?», «В царській армії Ви служили?», «Скільки часу Ви провели в полоні?», «Чим Ви займалися, знаходячись у полоні?», «Уточніть, що це був за гурток [“Малоросійської бібліотеки” – Н. К.]. Які завдання ставив перед собою?», «У період Жовтневої соціалістичної революції Ви знаходилися в полоні?».

На запитання: «Як сприйняв гурток членів Малоросійської бібліотеки, в т. ч. і Ви, прихід у Росії в 1917 році до влади робітників і селян?», В. Прохода відповів прямо: «Революція 1917 року звичайно ж знайшла своє відображення і в середовищі офіцерства царської армії, що знаходилося в полоні. Представники крупної буржуазії безумовно стояли за старий лад. Частина офіцерства підтримувала політику Тимчасового уряду – Керенського, а українці, в основній масі, в тому числі і я, стояли на позиціях Центральної Української Ради, очолюваної тоді професорами Грушевським і Винниченком, тобто за національну автономію України»²⁴.

²⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 1665. Арк. 14.

²¹ Там само.

²² Там само. Арк. 15.

²³ Там само.

²⁴ Там само. Арк. 18.

Найбільше цікавила слідчого «практична контрреволюційна націоналістична діяльність» В. Проходи в роки еміграції. На це запитання він відповідав дуже широко: «Як вже говорив вище, особисто я примкнув до українського націоналістичного руху в 1915 році, знаходячись у полоні в Чехословаччині, коли ввійшов до складу гуртка членом Малоросійської бібліотеки. Пізніше в роки громадянської війни в Росії, я активно брав участь у складі армії «УНР» (Петлюри) в боях проти Червоної Армії, про що я розповідав детально вище»²⁵. В. Прохода продовжував: «У 1926 році, навчаючись в Українській сільськогосподарській [господарській – *Н. К.*] академії, зразу після вбивства Петлюри, в місті Подебради студентами академії створено гурток «Товариство бувших вояків армії «УНР»», до складу якого ввійшов і я. Керівництво «УНР» в особі Андрія Лівницького (після вбивства Петлюри) перед учасниками гуртка ставило основне політичне завдання – всіляко підтримувати традиції «УНР» і бути в повній бойовій готовності на випадок збройного виступу проти Радянської влади за створення «самостійної Української держави». З цією метою аж до 1936 року, керівництвом гуртка підтримувався найтісніший зв'язок з воєнним міністром «УНР» генералом Сальським, який знаходився в Польщі, у Варшаві. З кінця 1927 року до 1939 року головою гуртка «Товариство бувших воїнів «УНР»» був я. У 1929 р. гурток був не зареєстрований чеським урядом і переіменований в «Товариство бувших українських офіцерів у Чехії». Мені, як голові гуртка, або товариства, неодноразово приходилося здійснювати особистий зв'язок з генералом Сальським. У 1936 році при зустрічі з Сальським у Празі, останній запропонував мені здійснювати зв'язок з польським консулом у Празі для шпійонської діяльності на користь Польщі. Враховуючи ту обставину, що у цей час (з 1936 р.) я вже був чеським підданним, від вказаної пропозиції Сальського я відмовився»²⁶.

Водночас В. Прохода ствердив, що з 1925 р. по 1939 р. був членом гімнастично-спортивного товариства «Сокіл», зокрема з 1929 р. по 1932 р. і з 1938 р. по 1939 р. – його головою. Особливих політичних завдань товариство не ставило, за словами В. Проходи, крім пропаганди існування українського народу як окремої слов'янської нації²⁷. Далі арештований наголосив, що після німецької окупації Чехословаччини, створення протекторату (за винятком Словаччини), всі українські товариства, крім «Української громади» (прихильники гетьмана Павла Скоропадського) й Українського національного об'єднання (УНО), були ліквідовані.

На наступне запитання: «Розкажіть про Ваші зв'язки з німцями і працю на їх користь у зв'язку з окупацією Чехословаччини» відповідь була обширною: «У травні 1939 р. я виїхав із Чехословаччини в Західну Німеччину в м. Цегое, де працював спочатку чорноробочим на наземному будівництві залізничного мосту, а потім через біржу праці був направлений керівником робіт щодо розширення Вільгельмівського каналу в гирлі ріки Ельби. Восени 1939 р. працював в місті Кілі також керівником будівельних робіт. З травня 1942 р. фірма «Йоганес Ган», від якої я працював, направила мене одночасно з майстрами і робітниками на оборонні роботи в район Нарви, де працював помічником робіт до квітня 1944 року. В цей час у зв'язку з хворобою, у серпні 1944 року приїхав у місто Познань, де знаходилася

²⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 1665. Арк. 21.

²⁶ Там само. Арк. 22.

²⁷ Там само.

сім'я – жінка і син. У вересні 1944 року, після одужання, був направлений в район міста Відня на будівництво алюмінієвої фабрики, де працював протягом місяця, після чого повернувся в місто Познань і протягом двох місяців був без роботи, а потім у грудні 1944 р. пішов на роботу в фірму “Скрайнер” у статусі керівника оборонних робіт в районі міста Влоцлавек, там і працював до 18 січня 1945 р., тобто до наступу на цей район частин Червоної Армії»²⁸.

Не міг капітан Демічев не запитати таке: «При обшуку у Вас знайдено документи, видані Вам власниками німецьких фірм, які характеризують Вашу виключно добросовісну і чесну працю на німців. Чим поясните Ваше таке ставлення до старанної праці на німецько-фашистських загарбників?». В. Прохода відповів: «Як спеціаліст до роботи в німецьких фірмах на будівництві окремих споруд я дійсно ставився добросовісно. Яку-небудь шкідницьку підривну роботу проти німців я не міг через “дольче”, міг залишитися без роботи і репресії з боку німців»²⁹.

Наступний допит розпочався 12 лютого 1945 р. (проводився від 11:40 до 14:30) із запитання: «Що Вам відомо про діяльність білоемігрантських націоналістичних формувань за кордоном?». В. Прохода відповів: «Наскільки пам'ятаю в 1927 р. в місто Подебради із Берліну приїжджав білоемігрант Кожевников Петро (бувший офіцер Армії “УНР”), Андрієвський Віктор – також білоемігрант (вчиться в Бельгії) і Мартинець – українець, галичанин, які назвалися представниками Організації українських націоналістів, виступали серед студентів Української с/госп. [господарської – *Н. К.*] академії зі закликами до найактивнішої боротьби за створення “самостійної України”, критикуючи при цьому і звинувачуючи в бездіяльності існуючі до цього формування і організації націоналістичного характеру, як це гетьманців, унеерівців та ін., доказуючи, що через культурні заходи і демократію побудувати “самостійність України” не вдасться. Вартує вказати, що поява в Подебрадах Кожевникова П. і отаманії, вплинула на активізацію діяльності білоемігрантських кіл. Опісля цього в Подебрадах створено маловпливову Легію українських націоналістів, яку очолював студент Української с/госп. академії Сціборський Микола. До складу Легії увійшло чоловік 30 – студентів.

Організацію українських націоналістів, представниками якої були Кожевников П. та ін. з ним приїхавши, в цей час очолював полковник Коновалець Євген, бувший командир Корпусу українських січових стрільців, який знаходився в Берліні.

Знаходячись у Познані, мені було відомо, що наприкінці листопада, або на початку грудня 1944 р. в Берліні скликано нараду керівників “ОУН”, на якій були присутні Скоропадський, Левицький [Лівицький – *Н. К.*] Андрій, Мельник і Бандера. Метою наради було ніби об'єднання всіх організацій “ОУН” для спільної боротьби разом з німцями проти Радянського Союзу. Стояло питання про створення українського об'єднаного комітету, однак від керівництва цим комітетом кожний з них відмовлявся і це питання ніби не було вирішене, але принципово питання об'єднання було вирішене»³⁰.

12 лютого 1945 р. слідчий відділу контррозвідки «СМЕРШ» 8-ї гвардійської армії гвардії капітан Демічев підготував постанову (про пред'явлення звинувачення),

²⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 1665. Арк. 22–23.

²⁹ Там само. Арк. 23.

³⁰ Там само. Арк. 25.

у якій зазначив, що В. Прохода – «активний український націоналіст, з 1918 по 1920 роки, будучи на командних посадах спочатку у війську гетьмана Скоропадського, а потім Петлюри, активно боровся з Червоною Армією до розгрому військ Петлюри»³¹. У 1922 р., емігрувавши в Чехословаччину, ствердив слідчий, продовжив контрреволюційну діяльність у рядах «білоемігрантських націоналістичних формувань», спрямованих на боротьбу за незалежність України від Радянського Союзу. 3 травня 1942 р. до затримання, тобто до січня 1945 р. «активно працював на користь німецько-фашистських загарбників, будучи керівником оборонних робіт у районах м. Нарви і м. Влоцлавеку (Польща)»³². Після викладеного постановлено звинуватити В. Проходу за статтею 58-2 КК РРФСР і оголосити її звинуваченому під розписку.

Того ж дня, 12 лютого 1945 р., під час допиту з 20:15 по 21:50 В. Прохода ознайомив із цією постановою капітан Демічев, який ствердив: «Вам пред'явлено звинувачення за ст. 58-2 КК РРФСР за активну контрреволюційну націоналістичну діяльність, спрямовану на відторгнення від Радянського Союзу України. Чи зрозумілий Вам зміст звинувачення і чи визнаєте себе винним у пред'явленому звинуваченні?». В. Прохода відповів: «Зміст звинувачення мені зрозумілий. Винним себе по суті пред'явленого мені звинувачення визнаю. Признаюся в тому, що я з 1915 р. примкнув до українського націоналістичного руху, в період з 1918 по 1920 роки був на командних посадах спочатку у військах гетьмана Скоропадського, а потім – Петлюри. Активно приймав участь в боях з Червоною Армією за “Самостійну Україну”. Емігрувавши в 1922 році в Чехословаччину, я продовжив свою контрреволюційну націоналістичну роботу в рядах емігрантських націоналістичних формувань, спрямованих на відторгнення України від Радянського Союзу. З травня 1942 по 18 січня 1945 років, з перервами, я як інженер, працював робітником на користь німців на оборонних роботах...»³³. Далі рукою капітана Демічева написано: «Протокол мені прочитаний, записано з моїх слів правильно, в чому і розписуюся»³⁴. Проте підпис стоїть В. Проходи.

До березня 1945 р. проведено кілька допитів В. Проходи (їхні протоколи є у справі), на яких ставали часто однакові запитання, які стосувалися обставин його перебування в Чехословаччині, Німеччині, участі в Українській революції 1917–1921 рр., діяльності українських організацій в еміграції у міжвоєнний період ХХ ст., зв'язків з їхніми лідерами, своїми родичами, конкретних фактів біографії. Хоча В. Прохода підписував протоколи слідства на кожній сторінці, все ж пізніше зізнався, що окремі твердження слідчі самі дописували і примушували його під тиском підписувати.

Слідство по справі було закінчено 3 березня 1945 р. і справу направили на розгляд Особливої наради при Народному комітеті внутрішніх справ (НКВС) СРСР. Згідно з розпорядженням народного комісара внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берії (Лаврентий Берия), ця слідча справа без розгляду Особливої наради передана для подальшого слідства в Управління боротьби з бандитизмом (УББ) НКВС УРСР. 29 червня 1945 р. видано Постанову про прийняття слідчої справи до свого

³¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 1665. Арк. 26.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Там само. Арк. 26.

провадження старшим слідчим слідчої частини УББ НКВС УРСР лейтенантом держбезпеки Арістовим. Незважаючи на те, що на момент прийняття справи всі терміни ведення слідства й утримання під вартою вже вийшли, усе ж вирішено його продовжити та просити військового прокурора Київського військового округу (КВО) про продовження термінів утримання під вартою.

Звинувачення в «антирадянській діяльності» В. Проходи підготовлено 6 вересня 1945 р. і затверджено заступником наркома внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенантом Строкачем. 17 вересня 1945 р. слідчу справу зі звинувачення В. Проходи скеровану прокурору УРСР для подальшого розгляду Особливою нарадою при НКВС СРСР. Запропоновано покарання – 10 років виправно-трудового табору (ВТТ). В. Прохода відбував покарання в м. Ухта Комі АРСР. У 1954 р. його звільнено, і він, як громадянин Чехословаччини, повернувся в цю країну. Ще перебуваючи в таборі, а також після звільнення, В. Прохода та його родичі підготували кілька скарг на адресу воєнного прокурора СРСР К. Є. Ворошилова про зняття судимості, але безрезультатно.

У 1998 р. В. Проходу реабілітовано відповідно до ст. 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», оскільки «відсутня сукупність доказів, підтверджуючих обґрунтованість притягнення його до відповідальності».

Отже, архівно-слідча справа В. Проходи – важливий документ для дослідження його військової і громадської діяльності. Завдяки їй уточнено десятки фактів його життєвого шляху, які у спогадах «Записки непокірливого», очевидно, автор уже призабув. Водночас ця справа – ще одне джерело дослідження тоталітарного режиму як в УРСР, так і в СРСР у 1920–1980-ті роки.

REFERENCES

1. Bilokin, S. I. (1994). Dzhereleznavchi problemy vyvchennia slidchykh sprav NKVS. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 3, 90–101 [in Ukrainian].
2. Koval, R. (2009). Vazhkyi shliakh kubantsia Vasylia Prokhody. In *Dumky pro Pravdu. Do istorii postannia ukrainskoi natsii* (pp. 5–7). Drohobych [in Ukrainian].
3. Pater, I. H. (2001). Soiuz vyzvolennia Ukrainy i formuvannia natsionalnykh viiskovykh chastyn. *Halychyna*, 5–6, 168–174 [in Ukrainian].
4. Pshennikov, O. M. (1998). Problemy vykorystannia arkhivno-slidchykh sprav u diialnosti Derzhavnoho arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy. *Arkhivno-slidchi spravy represovanykh: naukovo-metodychni aspekty vykorystannia: zb. nauk. prats*, 29–34 [in Ukrainian].
5. Pyrih, R. Ya., & Hrankina, O. V. (1998). Arkhivno-slidchi spravy represovanykh yak istorychne dzherelo. Naukovo-metodychni aspekty vykorystannia. *Arkhivno-slidchi spravy represovanykh: naukovo-metodychni aspekty vykorystannia: zb. nauk. prats*, 24–29 [in Ukrainian].
6. Tynchenko, Ya. Yu. (2007). Ofitserskyi korpus Armii Ukrainy Narodnoi Respubliky (1917–1921) (Vol. 1). Kyiv. Retrieved from <https://coollib.com/b/178327/read#t16> [in Ukrainian].

Nataliia KRAVETS

Guidance Counselor at the Department of Humanities

Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7455-3236>

e-mail: kravets.natala@gmail.com

THE ARCHIVAL-INVESTIGATIVE CASE OF VASYL PROKHODA AS A HISTORICAL SOURCE

The archival-investigative case of Vasyl Prokhoda, a Ukrainian military, public and political figure, Lieutenant Colonel of the Ukrainian People's Republic Army, military historian, is analyzed, as it is not only an important source for studying his life but also for studying totalitarianism in the Ukrainian SSR and the USSR. The investigation clarified the circumstances of the detention and arrest of V. Prokhoda in late January – early February 1945, the vicissitudes of the investigation from February 2, 1945, to September 10, 1945. Working methods of employees of the SMERSH counterintelligence administrative departments are highlighted.

Some facts of V. Prokhoda's biography are characterized: his participation in the Ukrainian revolution of 1917–1921, public activity during emigration to Czechoslovakia, work in construction companies during World War II. The author analyzed topics of questions of interest to investigators: military service in the Russian tsarist army on the eve and beginning of World War I; national-cultural activities in POW camps in the Austro-Hungarian Monarchy; participation in Ukrainian military structures during the Ukrainian Revolution of 1917–1921; struggle against the Bolshevik government in Ukraine; activities in public societies and organizations in exile in Czechoslovakia and Germany (as «Sokil», «Society of Former Soldiers of the Ukrainian People's Republic Army», «Ukrainian National Union»); work in construction companies «in favor of Germany» during World War II; information on the activities of the emigration government of the Ukrainian People's Republic and relations with its leaders; «counter-revolutionary nationalist» activities of the leaders of Ukrainian emigrant organizations. The facts of V. Prokhoda's biography in the archival-investigative case and his memoirs «Zapysky nepokirlyvoho» («Notes of the Rebellious») are compared.

Keywords: Vasyl Prokhoda, Ukrainian People's Republic, archival-investigative case, public activity, SMERSH, People's Commissariat for Internal Affairs.